

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК

ОДУЗИМАЊЕ ПРИВАТНЕ ИМОВИНЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ – ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА У ДРЖАВАМА НАСЉЕДНИЦАМА

Игор Шукало¹

Скупштина Града Бања Лука

Апстракт: Право својине је апсолутно и неповредиво, а може се ограничити или одузети само под законом прописаним условима. Правни режим права својине кључан је за свако друштво и државу. Одузимање приватне имовине у бившој Југославији, у разним појавним облицима, било је неправедно и арбитрарно. Многобројне су последице таквих поступања, а које се могу покушати отклонити денационализацијом одузете имовине.

Кључне ријечи: својина, приватна својина, национализација, конфискација, аграрна реформа, денационализација.

1. УВОД

Право својине у бившој Југославији прошло је кроз неколико фаза, а свака од њих била је идеолошки мотивисана и усмјерена ка ограничавању и одузимању права приватне својине које је било поистовјећивано са капитализмом. Као су што су се државе настале дисолуцијом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) суочиле са проблемима трансформације својинских односа и уопште транзиционим периодом у свим аспектима уређења државе и правног система, тако се и држава настала након Другог свјетског рата нашла пред разним изазовима. Ратом разорена и опустошена држава, састављена од више различитих подручја и држава морала је пронаћи одређену повезницу између свих тих различитости, а та повезница била је социјализам. Идеал социјалне правде био је оно што је народу обећавало једнакост и живот достојан човјека.

Бивша Југославија је одмах након Другог свјетског рата донијела низ прописа који су имали за циљ успостављање новог друштвено-економског

¹ Мастер права, секретар Скупштине Града Бања Лука, контакт: igorsukalo82@gmail.com

уређења, социјалистичке државе. Уставним, законским и подзаконским прописима право својине (приватна својина) је ограничавана и одузима-на. У овом раду аутор ће приказати стање својинских односа у бившој Ју-гославији са посебним освртом на поједине облике одузимања приватне имовине. Одузимање имовине у бившој држави изазвало је бројне посље-дице, а које трају и данас у државама насталим дисолуцијом Југославије. Државе наследице су се деведесетих година прошлог вијека нашле у ситуацији да проводе процес обрнут оном који је бивша Југославија про-водила, да укидају колективну и друштвену својину и гарантују неповре-дивост права својине.

На ред је дошло и питање како „исправити“ грешке бивше власти па је аутор у овом раду направио упоредноправну анализу у погледу дена-ционализације у државама региона, са освртом на Босну и Херцеговину.

2. ПРАВО СВОЈИНЕ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Увођење и пут ка социјализму није био једноставан и је тражио пред-водника у таквој врсти друштвених промјена. У бившој Југославији је на-кон Другог свјетског рата постојала само једна политичка партија која је уз помоћ репресивног државног апарата проводила своје одлуке на тери-торији новонастале државе.² Комунистичка партија Југославије отпочела је поступак формирања новог социјалистичког друштвеног уређења, а тај процес био је под утицајем дешавања у СССР-у.³

Људско друштво не може постојати без власти и својине. Социјализам и капиталистичка приватна својина су инкомпатибилни, па је у свим со-цијалистичким револуцијама, као прва мјера, одмах последије освајања др-жавне власти, слиједило укидање приватне својине као својинског облика претходног капиталистичког друштва.⁴ Још су Макс и Енгелс истицали да одлика комунизма није укидање својине као института својине већ уки-

² Југословенски социјализам имао је двије фазе. Прва фаза настаје након формирања ФНРЈ, као др-жаве у којој су широке народне масе требале остварити свој идеал социјалне правде, а друга након идеолошког и политичког сукоба са совјетском Комунистичком партијом 1948. в. Петар Simonetti, „Власништво и његове трансформације, јемство и заштита у уставном поретку Републике Хрватске и Босне и Херцеговине“, у *Актуалности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, уред. Весна Казацић (Мостар: Правни факултет Свеучилишта у Мостару, 2010), 13-14.

³ Русија, највећа држава на свијету, није на вријеме укинула све облике феудализма. Због тога је 1917. године у Русији избила Октобарска револуција, а која представља почетак распадања ка-питалистичког друштвеног поретка, рађање ере социјализма. У октобарској револуцији први пут успостављена власт радног народа која је омогућила даље изграђивање нових демократских обли-ка државног и друштвеног живота. Више о томе, Драгослав Јанковић, „Октобарска револуција и југословенско питање“, *Анали Правног факултета у Београду*, 15, 4 (1967): 408-412.

⁴ Драго Његован, „Својински односи у социјализму“, *Економски вијесник*, 2 (1989): 186.

дање буржоаске својине.⁵ Кључна разлика између два економска система капитализама и комунизма је начин на који сваки приступа приватном власништву над имовином.⁶

Комунистичка партија Југославије, на челу са својим предсједником Јосипом Брозом Титом, је преузела улогу предводника у стварању државе социјалне правде и обрачуна са „народним непријатељима“, а први корак у тој борби била је својинска трансформација. Ова „друга“ Југославија настала је 10. августа 1945. године, под именом Демократска Федеративна Југославија (ДФЈ), које је у новембру године промјењено у Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ), да би коначно 1963. године у била преименована у СФРЈ. Као правни сукцесор Краљевине Југославије преузела је њену имовину али не и правне институте за које се може рећи да су чак у „првој“ Југославији били напреднији него у „другој“.

Показивање озбиљне намјере да се одбаци правно наслијеђе Краљевине Југославије учињено је усвајањем Закона о престанку важења закона донесених прије 6. априла 1941. године и за вријеме непријатељске окупације.⁷ Овим законом су правни прописи који су били на снази на дан 6. априла 1941. године, изгубили правну снагу.⁸ Президујум Народне скупштине ФНРЈ и президијуми народних скупштина народних република, имали су надлежност да одреде да се поједина правила садржана у законима и другим правним прописима поменути у чл. 2. овог закона могу примјењивати. Правна правила садржана у законима и другим правним прописима поменути у чл. 2. овог закона, која у смислу чл. 3. овог закона нису проглашена обавезним, могу се по овом закону примјењивати на односе који нису уређени важећим прописима, и то само уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим важећим прописима донијетим од надлежних органа нове државе. Доношењу наведеног закона претходило је усвајање Устава ФНРЈ из 1946. године⁹, што је означило почетак прве фазе својинске трансформације. Многи сматрају је овај уставни акт копија уставних рјешења СССР и да је претварање приватне у својину државе први корак увођења социјализма.¹⁰

⁵ Андрија Гамс, „Нека схватања о својини као извору и виду отуђености“, *Анали Правног факултета у Београду*, 34, 1-3 (1986): 41.

⁶ Graham Holton, „Private Property Ownership as a Human Right under Neoliberalism“, *Australian Marxist Review*, 73 (2022): 32.

⁷ Закон о престанку важења закона донесених прије 6. априла 1941. године и за вријеме непријатељске окупације ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 86/1946.

⁸ Чл. 2. Закона о престанку важења закона донесених прије 6. априла 1941. године и за вријеме непријатељске окупације ФНРЈ.

⁹ Устав Федеративне народне Републике Југославије, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 10/1946.

¹⁰ Други ипак сматрају да је сукоб Југославије и СССР-а, који се развио из идеолошког сукоба КПЈ и ИБ-а, 1948. године, настао на основама Устава ФНРЈ из 1946. године и да је овај уставни акт

Напушта се начело јединствености права својине и уводи више својинских режима, као што су државно, друштвено, задружно, приватно и лично власништвопојединца и породице на средствима за задовољавање личних и заједничких потреба. Средства за производњу проглашена су општенародном односно државном имовином.¹¹ Општенародном имовином проглашена су и сва рудна богатства, воде (минаралне и љековите), извори природне снаге, средства жељезничког и ваздушног саобраћаја, пошта, телеграф и телефон.¹² Држава је била власник, а из тогвласништва је изведено право управљања.

У чл. 18. Устава ФНРЈ прописана је уставна гаранција права приватне својине, а формално – правно приватна својина у бившој Југославији никада није потпуноукинута. Међутим, већ у слједећим ставовима истог члана прописују се ограничења приватне својине, те се наводи да не смије употребљавати правоприватне својине на штету народне заједнице, што се у пракси широко тумачило. Поред осталих ограничења, Устав прописује могућност национализације поједних привредних грана или предузећа, у складу са законом који би то питање уредио и под условом општег интереса.¹³

Приватна својина на пољопривредном земљишту је ограничена. Устав ФНРЈ прописивао да земља припада онима који је обрађују али је у истом члану забрањивао приватну својину на великим пољопривредним посједима. Законом је требало одредити који је то максимум земљишта који неко може имати у приватној својини.¹⁴

Слједећа фаза у процесу трансформације својинских односа СФРЈ је Устав из 1963. године који изричито одређује друштвену својину, слободни удружени рад и самоуправљање као основе друштвено-економског уређења. Првенствено због удаљавања од политике СССР-а али и схватања да државна својина као таква не може одговорити на развојне потребе државе креће се ка концепту друштвене својине. Друштвена својина се полако претварала у колективну својину. У пракси настаје својински монопол радних колектива и државних органа. То је основни проблем друштвеног власништва.¹⁵

послужио као основа за касније нападе Стаљина на Тита. В. Едвард Кардељ, *Борба за признање и независност нове Југославије 1944–1957: Сећања* (Београд–Љубљана: Државна zaloжба Словеније- Радничка штампа, 1980), 78.

¹¹ Чл. 14. ст. 1. Устава ФНРЈ.

¹² Чл. 14. ст. 2. Устава ФНРЈ.

¹³ Чл. 18. ст. 6. Устава ФНРЈ.

¹⁴ Чл. 19. Устава ФНРЈ.

¹⁵ Миролуб Лабус, *Друштвена или групна својина* (Београд: Научна књига, 1986), 5.

Власнички концепт друштвене својине претворен је у тзв. невласнички концепт, уставним реформама из 1974. године¹⁶. Нови концепт је уобличен у Закону о удруженом раду из 1976. године¹⁷. Друштвена својина је престала бити правна категорија и сматрала се економском категоријом. Предмети у друштвеној својини су били изузети од редовног својинског режима и подвргнути су посебном јавноправном режиму. Ствари у друштвеној својини су биле “свачије и ничије” и служиле су “удруженом раду” за задовољавање општих потреба. Несвојинска концепција права својине указује самом терминологијом на конфузију, а ништа мању конфузију није изазивала ни у пракси што се може уочити и на привредном посрнућу тадашње државе.

Право располагања је било основно имовинско право на стварима у друштвеном власништву.¹⁸ Право располагања подлијеже истим ограничењима која постоје и код права својине. Међутим, право располагања подлијеже и неким ограничењима из домена самоуправног права¹⁹.

У бившој Југославији постојали су покушаји да се изврши кодификација грађанског права, а у погледу права својине није било помака све до доношења Закон о основним својинскоправним односима – у даљем тексту ЗОСПО²⁰ из 1980. године. Закон о основним својинскоправним односима прописивао је у чл. 2. прописује: „Власништво може постојати на покретним и непокретним стварима. Право својине не може постојати на стварима које могу бити само у друштвеној својини“.

3. ПОЈЕДИНИ ОБЛИЦИ ОДУЗИМАЊА ИМОВИНЕ У БИВШОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

3.1. Аграрна реформа и колонизација

Још у току Другог свјетског рата усвајане су у оквиру Народно- ослободилачког покрета (НОП) одлуке које су задирале у својинске односе на земљишту, а све ради приближавања комуниста сељаштву.²¹ Најзначајнија

¹⁶ Устав Социјалистичке федеративне Републике Југославије, *Службени лист СФРЈ*, бр. 9/1974.

¹⁷ Закон о удруженом раду СФРЈ, *Службени лист СФРЈ*, бр. 53/1976.

¹⁸ Појам располагање је широк и обухвата како правно тако и фактично располагање, а по неким случајевима и употребу ствари.

¹⁹ Више о праву располагања види Рајко Јелић, „Садржина права располагања друштвених правних лица“, *Анали Правног факултета у Београду*, 36, 1-2 (1988): 149—158.

²⁰ Закон о основним својинскоправним односима СФРЈ, *Службени лист СФРЈ*, бр. 6/1980 и 30/1990.

²¹ У сеоским срединама постојала је стална класна борба између крупних земљопосједника и сиромашних сељака, те беземљаша. КПЈ је знала да се ради успостављања социјализма мора извршити промјена односа на селу али до преузимања власти није истичала потребу обрачуна са крупним земљопосједницима, јавно.

међу таквим одлукама је Одлука АВНОЈ-а о преласку у државну својину непријатељске имовине, државној управи над имовином неприсутних лица и секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле²². На основу ове одлуке одузето је земљиште прије свега Нијемцима у Војводини, а које је представљало основу за каснији аграрни фонд.²³

Треба споменути је аграрну реформу проводила и Краљевина Југославија, те да су проблеми одузимања имовине без накнаде, уситњених земљишних посједа, лоше механизације, неразвијене пољопривреде и др., утицали на провођење аграрне реформе о којој говоримо.

Закон о аграрној реформи и колонизацији²⁴ један је од првих законских аката „друге“ Југославије, што јасно показује значај овог питања за тадашњу власт.²⁵ У чл. 1. прописано је да се аграрна реформа и колонизација проводи у циљу додјелљивања земље земљорадницима који немају довољно земље на располагању или уопште немају земље.²⁶ Непокретности и друга добра одузета примјеном овог закона прешла су у својину државе која је образовала земљишни фонд из кога се земља додјелљивала колонистима или државним пољопривредним добрима.

Првобитно је било предвиђено да се аграрна реформа заврши за три године али се тај период продужио. Предмет аграрне реформе и колонизације била су пољопривредна и шумска добра чија укупна површина прелази 45 хектара или 25 до 35 обрадиве земље (воћњаци, ливаде, оранице и виногради), земљишни посједи у својини банака, предузећа, акциона-

²² Одлука АВНОЈ-а о преласку у државну својину непријатељске имовине, државној управи над имовином неприсутних лица и секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 2/1945.

²³ Бранко Петрановић, *Политичка и економска основа народне власти* (Београд: Институт за савремену историју, 1969), 233-235.

²⁴ Закон о аграрној реформи и колонизацији ДФЈ, *Службени лист ДФЈ*, бр. 64/1945, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 16/1946 – обавезно тумачење, 24/1946, 99/1946 – обавезно тумачење, 101/1947, 105/1948, 4/1951 – др. одлука, 19/1951 – обавезно тумачење, 42 и 43/1951 – исп. обавезно тумачења, 21/1956, 52/1957, 55/1957, *Службени лист СФРЈ*, бр. 10/1965.

²⁵ За провођење аграрне реформе значајни су и следећи прописи: Закон о поступању са имовином коју су сопственици морали напустити у току окупације и имовином која им је одузета од стране окупатора и његових помагача од 24. маја 1945. године, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 64/1946 и 105/1947, Закон о заштити народних добара и њиховом управљању, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 36/1945, Закон о ревизији додјелљивања земље колонистима и аграрним интересима у Народној Републици Македонији и у Аутономној Косовско-Метохијској области од 5. новембра 1946. године, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 89/1946.

²⁶ Према члану 16. право првенства у додјели земље имали су земљорадници без земље или са недовољно земље који су: 1) борци и инвалиди партизанских одреда Народноослободилачке војске, и партизанских одреда Југославије и Југословенске Армије, посебно старији борци и добровољци; 2) породице и сирочад погинулих бораца; 3) инвалиди из балканских рагова (1912-1918); 4) жртве и породице жртава фашистичког терора тј. лица која су од стране окупатора и његових помагача хапшена, мучена, осуђивана, интернирана или држана у заробљеништву.

раских друштава и других приватноправних лица, земљишни посједи црква, манастира, вјерских установа и свих врста задужбина,²⁷ вишак обрадиве земље изнад законом одређеног максимума, вишак малог земљишног посједа неземљорадника изнад законом одређеног максимума, те земљишни посједи који су из ма ког разлога у току рата остали без сопственика или насљедника.²⁸

С обзиром на то да је овај закон био савезни, а да су га проводиле републичке власти поставило се постојања једног или више имања истог лица у једној или више република. Због тога је 1946. године усвојено обавезно тумачење, које је прописало да у случају земљишта које је чинило велики посјед у више република буде извршена експропријација у свакој од република. Уколико се радило о земљорадничком посједу, земљорадник је могао одабрати у којој републици жели да му се остави земљиште. Власницима одузете земље никада није исплаћена никаква накнада иако је у одређеним случајевима то било предвиђено.²⁹

Важна измјена Закона аграрној реформи и колонизацији учињена је 1946. године када је прописано се својина на додјеленој земљи уписује на све чланове домаћинства, а не само на старјешину домаћинства.³⁰ У току спровођења аграрне реформе појавило се много спорних питања, а најтеже је било питње недовршене аграрне реформе из Краљевине Југославије, на подручју Војводине. Због тога је НР Србија усвојила Закон о ликвидацији аграрне реформе вршене до 6. априла 1941. године на великим поседима у Аутономној Покрајини Војводини³¹. По том закону ликвидирана је аграрна реформа на свим великим посједима на којима до наведеног датума није била завршена.

Још један удар на својину над приватним земљиштем извршен је доношењем Закона о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додјеливању земље пољопривредним организацијама од 22. маја 1953. године.³² Овим законом земљорадницима је одузет сав вишак

²⁷ У Босни и Херцеговини је одузет велики број непокретности црквама, манастирима, те исламској заједници, а више о томе види Денис Бећировић, „Одузимање имовине Српске православне цркве у Босни и Херцеговини (1945-1961)“, *Хисторијска трагања*, 8 (2011): 149-167, Денис Бећировић, „Одузимање имовине Исламске заједнице у Босни и Херцеговини од завршетка Другог свјетског рата до 1961“, *Прилози*, 40 (2011): 171-193.

²⁸ Чл. 3 Закона о аграрној реформи и колонизацији.

²⁹ Чл. 6. и чл. 26. Закона о аграрној реформи и колонизацији.

³⁰ Закон о потврди и измјенама закон о аграрној реформи и колонизацији, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 24/1946.

³¹ Закон о ликвидацији аграрне реформе вршене до 6. априла 1941. године на великим поседима у Аутономној Покрајини Војводини, *Службени гласник НРС*, бр. 9/1947.

³² Закон о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додјеливању земље пољопривредним организацијама *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22/1953, 10/1965.

обрадивог пољопривредног земљишта изнад 10 хектара, с тим што су породичне задруге и домаћинства, под одређеним условима могли задржати у својини највише до 15 хектара.

Када говоримо о колонизацији истичу се два смјера, повратак некадашњих колониста на имања са којих су протјерани и нова колонизација коју је организовала држава. Највећи талас колонизације је ишао ка Војводини, што је последица чињенице да су највећи дио земљишног фонда чиниле непокретности одузете на овом подручју. Додјељеније земље колониста изазавало је велике миграције становништва на подручју бивше Југославије што је оставило велике последице на економску, политичку и демографску слику сваке од република, а ту се истичу Босна и Херцеговина³³ и простор Косова и Метохије.

3.2. Конфискација

Велики значај за питање својинскоправних односа па и питање конфискације имали су тзв. Фочански прописи.³⁴ Између осталог Фочанским прописима оснива се народноослободилачки фонд, у који се имовина уносила по разним основима па и по основу конфискације имовине народних непријатеља (усташа, издајника, шпијуна и др.). Конфискација се вршила на основу одлука власти или војних судова, а по приједлогу НОО.

Закон о конфискацији имовине и извршењу конфискације³⁵ представља основни правни оквир конфискације у „другој“ Југославији.³⁶ Чл. 1. наведеног закона одређује конфискацију имовине као принудно одузимање имовине у корист државе без накнаде. Конфискација је била или потпуна конфискација (цјелокупна имовина) или одузимање тачно одређеног дијела имовине неког лица (дјелимична). Предмет конфискације била је имовина у личној својини или лични удио у заједничкој својини, као и имовинска права.³⁷

³³ Мара Шовљаков, „Две српске колонизације као мотив миграције Срба из Босне и Херцеговине у Војводину 1918-1950“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, 11 (2019): 209-210.

³⁴ Врховни штаб засједао је у Фочи 1942. године, када су усвојени задаци и устројство Народноослободилачких одбора. Фочански прописи, доступни на <https://focanskidani.wordpress.com/>, приступљено 06.12.2023. године.

³⁵ Закон о конфискацији имовине и извршењу конфискације, *Службени лист ДФЈ*, бр. 40/1945 и *Службени лист ФНРЈ*, бр. 61/1946.

³⁶ И у многим другим законима утврђена су кривична дела за која је предвиђено изрицање казне конфискације имовине. Најзначајни међу таквим прописима је Закон о кривичним дјелима против државе и народа, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 59/1946, 106/1947 и 110/1947. За сва кривична дјела против државе и народа била је прописна и казна конфискације имовине.

³⁷ Закон је у чл. 6. прописивао шта се од личне имовине може изузети од конфискације. С тим у вези и *Рјешење Врховног суда Србије*, *Рев. 454/06 од 28. марта 2007. године*, доступно на <https://projuris.org/pravna-edukacija/denacionalizacija-u-sudskoj-praksi/>, приступљено 07.12.2023.

Конфискацијом је у државну својину прешао огроман број непокретности и друге имовине па се може рећи да конфискација била обимнија и од национализације. Посебно треба истаћи да је конфискована скоро цјелокупна имовина банака, трговине на велико и већи дио индустрије. Одузимање имовине конфискацијом је само начелно била споредна санкција уз кривичноправну санкцију, јер је очигледно служила за и обрачун са политичким противницима.³⁸

Конфисковна имовина прелазила у државну својину. Уколико дође до поништења пресуде на основу које је конфискација извршена, имовина се враћа власнику, а уколико враћање у натури није могуће вриједност имовине надокнађује се власнику се у новцу.³⁹

3.3. Национализација

Национализација⁴⁰ је термин којим се у свакодневном говору означавају сви облици одузимања имовине у бившој Југославији, што није адекватно јер као што видимо постојали су разни облици одузимања имовине од којих је један национализација.⁴¹ Циљ национализације је био коначно разарање капитализма.⁴² Наравно, треба рећи да је национализација била подстакнута и реалним послјератним стањем али и расподјелом друштвеног богатства у Краљевини Југославији, али да све наведено не опрадава ову мјеру. Треба напоменути да национализација својствена само социјалистичким државама, те да се проводила и у неким државама капиталистичког свијата.⁴³

³⁸ Занимљиво је осврнути се на конфискацију имовине сељака због неиспуњавања норми откупа. Многи сељаци су лишавани слободе, те су им конфисковане пољопривредне машине, пронађене количине житарица и непокретности. Ради се о хиљадама људи, који су били изложени притиску и прогону због неиспуњавања норми постављених уредбама, што са данашње тачке гледишта дјелује апсурдно. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988* (Београд: Нолит, 1988), 116.

³⁹ Чл. 8. Закона о конфискацији имовине и извршењу конфискације.

⁴⁰ Национализација (енгл. *nationalization*, нем. *nationalisierung, verstaatlichung*, франц. *nationalisation*) - прелаз приватне имовине, непокретности, покретних ствари и права, у друштвену својину, уз прописану симболичну накнаду, или без накнаде.

⁴¹ Критеријум разликовања национализације од експропријације је општост јер се експропријација се врши на тачно одређеној непокретности. В. Драгор Хибер, „Концепт и правни модел денационализације“, *Правни живот*, 9-10 (1994): 820.

⁴² Национализација је позната под крилатицом „експропријација експропријатора“. В. Томислав Анић, „Нормативни оквир подржављења имовине у Хрватској/ Југославији 1944-1946“, *Часопис за савремену повијест*, 1 (2007): 25.

⁴³ Више о томе Andrew Cumbers, „A Tale of Two Nationalisations: Experiences of Post 1945 Public Ownership in the UK and France Compared“, *International Journal of Public Policy*, 15, 1/2 (2019): 5-20, Denis Andy, „Economic Calculation: Private Property or Several Control“, *Review of Political Economy*, 27, 4 (2015): 606-623, Alexander Kern, Jon Mills, „Resolving Property Claims in a Post-Socialist Cuba“, *Law and Policy in International Business*, 137 (1995): 137-191, Neil Quigley, Lewis Evans, Kevin Counsell, „Protection of Private Property Rights and Just Compensation“, *Working Paper Series Victoria*

Након „обрачуна“ са власницима пољопривредног земљишта и шума на ред је дошла и привреда односно крупни капитал. Законом о национализацији приватних привредних предузећа⁴⁴, национализована су и прешла на дан ступања на снагу тог закона 5. децембра 1946. године, у државну својину сва приватна привредна предузећа у 42 привредне гране.⁴⁵ Приватна предузећа *ex lege* су постајала државна привредна предузећа, а та нова државна предузећа су на себе преузимала све обавезе национализованог приватног предузећа до висине његове активе.⁴⁶ Државна предузећа била су организована у складу са Основним законом о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива.⁴⁷ Измјене Закона о национализацији приватних привредних предузећа из 1948. године омогућиле су да се овај процес прошири и на имовину страних лица. Извршена је национализација свих непокретности страних држављана, али страних јавно - приватних лица (осим представништва страних држава које она службено користе).⁴⁸

С обзиром на то да је грађевинско земљиште велики ресурс (као и пословни простори) и у тој области је било неопходно донијети прописе који би одговарали и подржавали нови концепт права својине у социјалистичкој држави. Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта донијет је 1958. године⁴⁹ и њиме је прописано да се национализију и постају друштвена својина најамне стамбене зграде⁵⁰ и најамне

University of Wellington, The New Zealand Institute for the Study of Competition and Regulation, (2009): 1-49, Amy L. Chua, „The Privatization-Nationalization Cycle: The Link Between Markets and Ethnicity in Developing Countries“, Columbia Law Review, 95 (1995): 223-303, Siegmund Uwe, „Are There Nationalization-Privatization Cycles? A Theoretical Survey and First Empirical Evidence“, Kiel Working Papers, Kiel Institute for the World Economy, 757 (1996): 1-38.

⁴⁴ Закон о национализацији приватних привредних предузећа ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 98/1946 и 35/1948.

⁴⁵ У чл. 1. побројане су привредне гране у којима се врши национализација.

⁴⁶ Изузеци су прописани у чл. 5. Закона о национализацији приватних привредних предузећа.

⁴⁷ Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 16/1959.

⁴⁸ Поред имовине страних физичких и правних лица, ове измјене односиле су се и на остатак предузећа од значаја за државу. Овим измјенама окончана је национализација привреде. В. Милица Кулићан, „Како повратити национализовану имовину“, *Правни живот*, 5-6 (1994): 138-319.

⁴⁹ Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 52/1958, 3/1959, 24/1959, 24/1961, 1/1963.

⁵⁰ Физичка лица су могла имати станове који служе задовољавању личних и породичних потреба, а правна су могла имати право својине на становима који су служили за задовољење потреба њихових радника. Физичка лица су по основу радног односа су такав стан добијали и на њему стицали станарско право. Једно лице је могло бити носилац станарског права само на једном стану, без обзира на величину тог стана и број чланова домаћинства.

пословне зграде, као и грађевинска земљишта у градовима и насељима градског карактера.⁵¹

У циљу провођења национализације усвојено је и низ подзаконских аката као што су Уредба о поступку за спровођење национализације најамних зграда и грађевинског земљишта⁵² којом је прописана процедура провођења национализације, Упутство о земљишнокњижним уписима национализованих најамних зграда и грађевинског земљишта⁵³, Уредба о начину исплаћивања накнаде за национализоване најамне зграде и грађевинско земљиште⁵⁴ али упркос истој већини власника накнада никада није исплаћена.

Правни режим грађевинског земљишта поред наведеног закона заокружен је и Законом о одређивању грађевинског земљишта у градовима и насељима градског типа из 1968. године⁵⁵. Сви каснији уставни⁵⁶ и законски прописи градско грађевинско земљиште оставили су искључиво у друштвеној/државној својини.⁵⁷ Такав режим градског грађевинског земљишта значио је напуштње принципа (*superficus solo cedit*) и могућност да имаоца права својине на земљишту буде различит од имаоца права својине на згради, што ће имати многобројне последице које се и данас осјећају. Правило (*superficies solo cedit*) изражава суштину римског схватања права својине које се протеже „све до пакла и до звијезда“ (*usque ad inferos et usque ad sidera*), што означава да се својина на земљишту протеже и на ствари које су са земљиштем трајно спојене (*cuius est solume ius est usuque ad celm et ad inferos*).⁵⁸ Правно јединство непокретности је било могуће само тамо гдје је земљиште могло бити у приватном власништву, односно у насељима нису била градског карактера.

⁵¹ Чл. 1. Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта ФНРЈ.

⁵² Уредба о поступку за спровођење национализације најамних зграда и грађевинског земљишта, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 4/1959.

⁵³ Упутство о земљишнокњижним уписима национализованих најамних зграда и грађевинског земљишта, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 49/1959.

⁵⁴ Уредба о начину исплаћивања накнаде за национализоване најамне зграде и грађевинско земљиште, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 10/1961, 42/1962.

⁵⁵ Законом о одређивању грађевинског земљишта у градовима и насељима градског типа, *Службени лист СФРЈ*, бр. 5/1968, 20/1969.

⁵⁶ Тако је чл. 81. Устава СФРЈ из 1974. године било прописано да не може постојати право власништва на земљишту у градовима и насељима градског карактера и другим подручјима предвиђеним за стамбену и другу комплексну изградњу, које, у складу са условима и по поступку који су утврђени законом, одреди општина. Услови, начин и вријеме престанка права власништва на земљишту на којем је прије доношења одлуке општине постојало право власништва, као и накнада за то земљиште, уређују се законом.

⁵⁷ Мелиха Повлакић, *Трансформација стварног права у Босни и Херцеговини* (Сарајево: Правни факултет Универзитета у Сарајеву, 2009), 143.

⁵⁸ Петар *Simoneti*, „Еволуција установе суперфицијарног права и успоредба са правом грађења“, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци*, 33, 1 (2012): 6.

4. ДЕНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Денационализација (енгл. *denationalization*, њем. *entnationalisierung*) је процес враћања приватним власницима имовине која им је одузета на основу прописа о аграрној реформи, национализацији, конфискацији и другим појавним облицима одузимања имовине. Ради се о грађанскоправном институту путем кога се стичу и губе одређена стварна или облигациона имовинска права. У ширем смислу денационализација означава и деконфискацију као и враћање бившим власницима имовинских добара и права подржављених по другим правним основама, тако да се тај појам приближава појму репривације.⁵⁹ Треба истаћи да је денационализација шири појам од појма реституције. Она је правни основ *sui generis* за престанак и стицање права својине, различит од других класичних правних основа којима се стиче својина. Ради се о специфичној својинској инверзији, различитој од свега до сада виђеног у својинским односима.⁶⁰ Бројни су разлози за денационализацију.⁶¹

Питање денационализације постављало се чак седамдесетих година, у вријеме социјализма, али тек након распада Југославије постављени су захтјеви за враћање одузете имовине власницима или њиховим насљедницима. Позитивно-правни режим права својине, њена гаранција као људског права, ратификација Европске конвенције о људским правима и основним слободама (ЕКЉП)⁶², те процес приступања Европској унији тражили су да се ријешу питање денационализација.⁶³ Хаотично стање у јавним евиденцијама непокретности и права несигурност не могу гарантовати сигурност инвестиција⁶⁴, а оне су неопходне посрнулим привредама у региону.⁶⁵

⁵⁹ Владимир Тодоровић, „Приватизација и реприватизација на подручју бивше СФР Југославије“, *Правни живот*, 10 (2001): 185.

⁶⁰ Владимир Тодоровић, Сениша Рајић и Данијела Кожул, „Реституција и експропријација“, *Правни живот*, 10 (2014): 413.

⁶¹ Stephen Holmes, „A Forum on Restitution: Essays on the Efficiency and Justice of Returning Property of its Former Owners“, *East European Constitutional Review*, 34 (1993): 30-40.

⁶² https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, приступљено 07.12.2023.

⁶³ О мотивима денационализације, в. Laura Bouriaud, Franz Schmithüsen, „Allocation of Property Rights on Forests through Ownership Reform and Forest Policies in Central and Eastern European Countries“, *Swiss Forestry Journal*, 156 (2005): 297-305.

⁶⁴ Patrick J. Smith „Determining the Standard Compensation for the Expropriation of Nationalised Assets: Themes for the Future“, *Monash University Law Review*, 23 (1997): 165.

⁶⁵ Приватна својина је покретач привреде. Више о томе в. Andrei Shleifer, „State Versus Private Ownership“, *Harvard University - Department of Economics; National Bureau of Economic Research (NBER)*, (1998):1-33.

4.1. Денационализација у државама региона

Словенија је прва од бивших југословенских република приступила денационализацији, усвајањем Закон о денационализацији⁶⁶ 1991. године.⁶⁷ Предмет денационализације били су углавном станови (највише захтјева) али закон прописује враћање покретне и непокретне имовине.⁶⁸ Поступак враћања се спроводи по правилима управног поступка. У првом степену организује се међуминистарска стручна комисија, а у случајевима када је имовина прешла у својину државе конфискацијом, о денационализацији одлучује окружни суд у ванпарничном поступку. Спорна питања денационализације, која је скоро завршена у потпуности, била су враћање имовине породици Карађорђевић⁶⁹ и питање италијанских грађана којима је одузета имовину у словеначкој Истри.⁷⁰

Република Србија донијела је неколико закона и подзаконских аката којима је отворена правна могућност да се неким категоријама бивших власника, изврши повраћај неких облика непокретне имовине али ниједним од тих прописа није предвиђена потпуна реституција.⁷¹ Важан корак био је и доношење закона којим се регулише враћање одузете имовине црквама и вјерским заједницама 2006. године.⁷²

Поступак денационализације спроводи се по одредбама Закона о враћању одузете имовине и обештећењу.⁷³ Законом о враћању одузете имовине и обештећењу уређују се услови, начин и поступак враћања одузете

⁶⁶ Закон о денационализацији Словеније, *Урадни лист Републике Словеније*, бр. 21/1991, 56/1992, 13/1993, 31/1993, 24/1995, 23/1997, 65/1998, 76/1998.

⁶⁷ Закон је прописао враћање имовине у натури, начелно, а накнада у новцу по изузетку. Корисници права на враћање имовине су лица којима је имовина подржављена на основу прописа са списка у закону о реституцији, као и без правног основа и њихови правни сљедници, чл. 3., 4., 5., и 15. Закона о денационализацији Словеније.

⁶⁸ Изузеци од враћања непокретности су бројни, садржани у чл. 20-21.

⁶⁹ Предмет захтјева породице Карађорђевић било је враћање непокретности „Брдо код Крања“, ренесансни дворца, који су словеначке власти одбиле вратити насљедницима Карађорђевића.

⁷⁰ Словенија жели да исплати накнаду, али се у Италији то не прихвата, због ниског износа накнаде, већ се инсистира на натуралној реституцији.

⁷¹ Закони које треба поменути су у Републици Србији су: Закон о условима и начину враћања имовине стечене радом и пословањем задруга после 1. јула 1953. године, *Службени гласник РС*, бр. 46/1990, Закон о враћању утрина и пашњака селима на коришћење, *Службени гласник РС*, бр. 16/1992, Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине, *Службени гласник РС*, бр. 49/1992, 54/1996 и 62/2006, Закон о начину и условима признавања и враћању земљишта које је прешло у друштвену својину по основу пољопривредног земљишног фонда и конфискацијом, *Службени гласник РС*, бр. 18/1991, 20/1992 и 42/1998 и др.

⁷² Закон о враћању имовине црквама и вјерским заједницама Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 46/2006. Многи сматрају да је овим законом начињена и велика дискриминација између једне категорије правних лица са једне стране, и свих осталих физичких и правних лица са друге стране.

⁷³ Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 108/2013, 142/2014, 88/2015 - одлука УС, 95/2018, 153/2020.

имовине и обештећења за одузету имовину, која је на територији Републике Србије примјеном прописа о аграрној реформи, национализацији, секвестрацији, као и других прописа, на основу аката о подржављању, после 9. марта 1945. године одузета од физичких и одређених правних лица и пренесена у општенародну, државну, друштвену или задружну својину.⁷⁴ Денационализација се врши у три облика као натурална реституција, замјенска натурална реституција и обештећење у виду државних обвезница.

Предмет враћања могу бити само оне непокретне и покретне ствари које се налазе у јавној својини Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе, у државној, друштвеној и задружној својини. Једно од основних начела овог Закона јесте начело заштите стицаоца, односно законито стечено право својине не смије бити повријеђено. Многи сматрају да се ради о „непоштеном закону“, а посебно ранији власници и њихови насљедници.⁷⁵

У Црној Гори, Законом о привременој забрани располагања бившом друштвеном имовином која је као друштвена постала одузимањем законом, другим прописима и противправним радњама⁷⁶ прво је забрањено отуђење или било која друга правна радња у вези са овом имовином. Закон о праведној реституцији⁷⁷ је имао низ рјешења која су се разликовала од сличних законских прописа у региону, прије свега јер је први прописао потпуну реституцију⁷⁸. Овај закон је предност дао натуралној реституцији када год је то могуће али је познавао и друге облике реституције. Било је прописано да физичка и правна лица морају да власнику врате имовину коју су стекла (осим стицања насљеђивањем од лица које је теретним правним послом стекло имовину и имовине стечене теретним уговорима). Провођење ове одредбе у пракси било је скоро немогуће, а противило се и ставовима Европског суда за људска права. Став Суда је да члан 1. Протокола 1. ЕКЉП не гарантује право на стицање имовине. Члан 1. Протокола 1. се не може тумачити тако да ствара било какву општу обавезу држави уговорници да поврати имовину која јој је пренесена прије него што је ратификовала Конвенцију, нити члан 1. Протокола 1. уводи било какву рестрикцију држави чланици у погледу слободе да одреди сврху повраћаја имовине и утврди услове под којима се државе обавезују да изврше повраћај имовинских

⁷⁴ Чл. 1. Закона о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Србије.

⁷⁵ Ђурђе Нинковић, „Неправедни закони- национализација и реституција“, *Правни живот*, 10 (2014): 415-419.

⁷⁶ Закон о привременој забрани располагања бившом друштвеном имовином која је као друштвена постала одузимањем законом, другим прописима и противправним радњама, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 55/2000.

⁷⁷ Закон о праведној реституцији, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 34/2002.

⁷⁸ Предмети реституције прописани су у чл. 2. Закона о праведној реституцији Црне Горе.

права ранијим власницима.⁷⁹ Због свега наведеног Црна Гора донијела је Закон о повраћају одузетих имовинских права и обештећењу⁸⁰, којим је прописано да образује Фонд за реституцију из којег ће се вршити враћање ако се не може извршити натурална реституција.

Република Хрватска донијела је одмах након осамостаљења Закон о забрани пријеноса права располагања и коришћења одређених некретнина у друштвеном власништву на друге⁸¹ као и Закон о накнади за имовину одузету за вријеме југословенске комунистичке владавине⁸². Закон предвиђа могућност да се бившим власницима односно њиховим наследницима исплате накнаде у новчаном износу, или вриједносним папирима, а изузетно предвиђа натуралну реституцију, што чини разлику у односу на све остале државе региона.⁸³ Право је признато свим лицима, без обзира на држављанство, и свим насљедницима. Чињеница је то учињено након интервенције међународне заједнице али Хрватска није прва земља која је „тешко“ прихватила да право на реституцију имају и страни држављани.⁸⁴

Република Македонија је такође усвојила пропис по којем се враћа одузета имовина и то 7. маја 1998.⁸⁵ Закон прописује да се даје накнада за имовину физичким лицима и вјерским храмовима, манастирима и вакуфима којима је имовина одузета послје 2. августа 1944. године и то имовина одузета на основу закона, као и без правног основа. Закон су оспоравале невладине организације истичући да су он ограничавајући и дискриминаторан у смислу једнаког третмана власника одузете имовине.⁸⁶

⁷⁹ *Kopecký v. Slovakia*, представка 44912/98 од 7.1.2003. доступна на https://www.stradalex.com/nl/sl_src_publ_jur_int/document/echr_44912-98, приступљено 07.12.2023.

⁸⁰ Закон о повраћају одузетих имовинских права и обештећењу, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 021/2004, 049/2007, 060/2007, 012/2007, 073/2010, 030/2017, 070/2017.

⁸¹ Закон о забрани пријеноса права располагања и коришћења одређених некретнина у друштвеном власништву на друге, *Народне Новине*, бр. 53/1990, 61/1991, 25/1993, 70/1993.

⁸² Закон о накнади за имовину одузету за вријеме југословенске комунистичке владавине Републике Хрватске, *Народне Новине*, бр. 92/1996, 92/1999, 39/1999, 42/1999, 92/1999, 43/2000, 131/2000, 27/2001, 34/2001, 65/2001, 118/2001, 80/2002, 81/2002, 98/2019.

⁸³ Уставни суд Републике Хрватске је одлучујући по захтјеву за оцјену уставности донио Одлуку и Рјешење бр. У-И-673/196 и др., *Народне новине*, бр. 39/1999, 42/1999 (исправка). Уставни суд Републике Хрватске у наведеним одлукама закључује да ниједна транзицијска земља која проводи денационализацију нема економску моћ да надокнади све штетне посљедице одузимања имовине. Уставни суд је закључио да се у Закону о накнади полази од темељне поставке да се исправљањем старих неправди не смију учинити нове, теже неправде.

⁸⁴ Earl A. Snyder, „Measure of Compensation for Nationalization of Private Property“, *Catholic University Law Review*, 3 (1953): 108.

⁸⁵ Илија Бабић, Раденко Јотановић, *Грађанско право, књига 2, Стварно право* (Бања Лука: ЈУ Службени гласник РС, 2020), 190.

⁸⁶ Sami Mehmeti, „The Process Of Denationalization In The Republic Of Macedonia After Its Independence“, у II. *Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, уред. Fethi Gedikli, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2016), 596.

4.2. Денационализација у Босни и Херцеговини

Босна и Херцеговина једина није кренула путем денационализације, а није извјесно ни када ће тај процес отпочети јер на нивоу државе нема политичке сагласности која је предуслов усвајању закона којим би се ријешило ово питање. Спорно питање тзв. државне имовине у Босни и Херцеговини један је од разлога за недоношење закона о денационализацији. Истиче се такође, да држава нема економску моћ да изврши денационализацију.⁸⁷ Процес враћања имовине избјеглицма након грађанског рата један је од разлога зашто питање денационализације није било у фокусу.⁸⁸

Након неколико година и неуспјешних покушаја када је ријеч о доношењу закона о реституцији, 19. јануара 2009. године Комисија за реституцију БиХ је упутила Вијећу министара Нацрт закона о денационализацији. Међутим, Влада Републике Српске је затражила обустављање процедуре утврђивања коначног текста закона о денационализацији, због, како је наведено, непоштивања одредби принципа провођења реституције имовине, што наравно није једини разлог повлачења нацрта закона.

Република Српска је покушала да ријешити ово питање још 2000. године доношењем Закона враћању одузете имовине и обештећењу⁸⁹, а којим је била предвиђена натурална реституција или исплата новчане накнаде од стране Републике Српске. Овим законом стављена су ван снаге претходна два прописа Закон о враћању одузетих непокретности и Закон о враћању одузетог земљишта⁹⁰. Међутим, Високи представник, амбасадор *Wolfgang Petritsch*, донио је Одлуку којом се проглашавају неважећим сви ови закони. У образложењу предметне законе Републике Српске назива „непомишљеним“, наводећи да је реституција према законском оквиру Републике Српске опасност за економију Босне и Херцеговине. Чињеница је да је у пракси, до укидања ових закона, дио имовине враћен. Закон о грађевинском земљишту Републике Српске из 2006. године⁹¹, донио новине у овој области у смислу да изједначио статус изграђеног и неизграђеног грађевинског земљишта које није приведено намјени. Наиме, грађевинско земљиште које

⁸⁷ „Private Properties Issues Following the Change of Political Regime in Former Socialist or Communist Countries: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Romania and Serbia“, study by the Academic Society (RAS), Romania; with the collaboration of: Centre for Liberal Strategies (CLS), Bulgaria, Partnership for Social Development (PSD), Croatia, доступно на <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document>, приступљено 18.10.2023. године.

⁸⁸ Charles B. Philipott, „From the Right to Return to the Return of Rights: Completing Post-War Property Restitution in Bosnia and Herzegovina“, *International Journal of Refugee Law*, 18, 1 (2006): 30-80.

⁸⁹ Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 13/2000.

⁹⁰ Закон о враћању одузетог земљишта Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 21/1996.

⁹¹ Закон о грађевинском земљишту Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 112/2006, 38/2011, 40/2013.

није приведено намјени, по сили закона престаје бити објекат државног власништва и враћа се у посјед и власништво ранијим власницима. Наведеним законима извршена је денационализација грађевинског земљишта.

5. ЗАКЉУЧАК

Промјена друштвено- економског уређења након Другог свјетског рата очигледно је захтијевала и промјене у својинским односима. Идеолошки правац који је превладао у „другој“ Југославији заступао је схватање о приватној својини као узроку свих класних борби и економске пропасти друштва. Иако приватна својина никад у потпуности није укинута, чинило се све да се она обесмисли и прикаже народу као „капиталистичка творевина“.

Одузимање приватне имовине, у разним појавним облицима, било је системско, а сваким од тих облика одузимања постизао се одређен циљ који је на крају довео до државне односно друштвене својине на покретним и непокретним стварима, те свим за друштво битним ресурсима. Велики проблем у процесу својинске трансформације у „другој“ Југославији заправо је обрачун са „народним непријатељима“ односно политичким противницима власти, гдје се одузимање имовине примјењивало као санкција. Не можемо рећи да није било оправданих разлога за доношење поједних закона, који су били непоходни за опоравак ратом исцрпљене земље (нпр. аграрна реформа), те да се право својине не одузима или ограничава у општем интересу и у капиталистичким земљама, али одузимање приватне имовине без накнаде, са бројним процесним пропустима, из реваншизма и арбитрано, имало је и има бројне посљедице.

Посљедице одузимања приватне имовине осјетиле су се и за вријеме постојања Југославије, а на наплату су дошле њеном дисолуцијом, гдје су државе наслједнице дошле у позицију да морају, ради свог економског напретка исправити неправду према власницима одузете имовине и њиховим наслједницима. Кроз рад је видљиво докле се са тим процесом стигло у свакој од држава, а да једино Босна и Херцеговина заостаје. Потпуно је неизвијесно када и како ће Босна и Херцеговина приступити денационализацији, а тај процес је предуслов не само европских интеграција већ и унутрашње стабилности система својинских односа па и државе у цјелини.

ЛИТЕРАТУРА:

- Andy, Denis. „Economic Calculation: Private Property or Several Control“, *Review of Political Economy*, 27, 4 (2015): 606-623.
- Bouriaud, Laura, Schmithüsen Franz. „Allocation of Property Rights on Forests through Ownership Reform and Forest Policies in Central and Eastern European Countries“, *Swiss Forestry Journal*, 156 (2005): 297-305.
- Chua, Amy L. „The Privatization-Nationalization Cycle: The Link Between Markets and Ethnicity in Developing Countries“, *Columbia Law Review*, 95 (1995): 223-303.
- Cumbers, Andrew. „A Tale of Two Nationalisations: Experiences of Post 1945 Public Ownership in the UK and France Compared“, *International Journal of Public Policy*, 15, 1-2 (2019): 5-20.
- Holmes, Stephen. „A Forum on Restitution: Essays on the Efficiency and Justice of Returning Property to its former owners“, *East European Constitutional Review*, 34 (1993): 30-40.
- Holton, Graham. „Private Property Ownership as a Human Right Under Neoliberalism“, *Australian Marxist Review*, 73 (2022): 29-34.
- Kern, Alexander, Jon Mills. „Resolving Property Claims in a Post-Socialist Cuba“, *Law and Policy in International Business*, 137 (1995):137-191.
- Mehmeti, Sami. „The Process Of Denationalization In The Republic Of Macedonia After Its Independence“, у II. *Türk Hukuku Tarihi Kongresi Bildirileri*, уред. Fethi Gedikli, 595-606. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2016.
- P.J. Smith, Patrick. „Determining the Standard Compensation for the Expropriation of Nationalised Assets: Themes for the Future“, *Monash University Law Review*, 23 (1997): 159-170.
- Philipott B., Charles. „From the Right to Return to the Return of Rights: Completing Post-War; Property Restitution in Bosnia and Herzegovina“, *International Journal of Refugee Law*, 18, 1 (2006): 30-80.
- Private properties issues following the change of political regime in former socialist or communist countries: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Romania and Serbia“, study by the Academic Society (RAS), Romania; with the collaboration of: Centre for Liberal Strategies (CLS), Bulgaria, Partnership for Social Development (PSD), Croatia, доступно на <https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document>, приступљено 18.12.2023.
- Quigley, Neil, Lewis Evans, Kevin Counsell. „Protection of Private Property Rights and Just Compensation“, *Working Paper Series, Victoria University of Wellington, The New Zealand Institute for the Study of Competition and Regulation*, (2009): 1-49.
- Shleifer, Andrei. „State Versus Private Ownership“, *Harvard University - Department of Economics; National Bureau of Economic Research (NBER)*, 6665 (1998): 1-33.

- Uwe, Siegmund. „Are There Nationalization-Privatization Cycles? A Theoretical Survey and First Empirical Evidence“, *Kiel Working Papers, Kiel Institute for the World Economy*, 757 (1996): 1-38.
- Simonetti, Петар. „Еволуција установе суперфицијарног права и успоредба са правом грађења“, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци*, 33, 1 (2012): 3-35.
- Simonetti, Петар. „Власништво и његове трансформације, јемство и заштита у уставном поретку Републике Хрватске и Босне и Херцеговине“, у *Актуалности грађанског и трговачког законодавства и правне праксе*, уред. Весна Казазић, 1-35. Мостар: Правни факултет Свеучилишта у Мостару, 2010.
- Snyder, A. Earl. „Measure of Compensation for Nationalization of Private Property“, *Catholic University Law Review*, 3 (1953): 107-117.
- Анић, Томислав. „Нормативни оквир подржављења имовине у Хрватској/ Југославији 1944-1946“, *Часопис за савремену повијест*, 1 (2007): 25-62.
- Бабић, Илија, Раденко Јотановић. *Грађанско право, књига 2 Стварно право*. Бања Лука: ЈУ Службени гласник РС, 2020.
- Гамс, Андрија. „Нека схватања о својини као извору и виду отуђености“, *Анали правног факултета у Београду*, 34, 1-3 (1986): 41-48.
- Бећиревић, Денис. „Одузимање имовине Исламске заједнице у Босни и Херцеговини од завршетка Другог свјетског рата до 1961“, *Прилози*, 40 (2011): 171-193.
- Бећировић, Денис. „Одузимање имовине Српске православне цркве у Босни и Херцеговини (1945-1961)“, *Хисторијска трагања*, 8 (2011): 149-167.
- Јанковић, Драгослав. „Октобарска револуција и југословенско питање“, *Анали Правног факултета у Београду*, 15, 4 (1967): 408-412.
- Јелић, Рајко. „Садржина права располагања друштвених правних лица“, *Анали Правног факултета у Београду*, 36, 1-2 (1988): 149-158.
- Кардељ, Едвард. *Борба за признање и независност нове Југославије 1944-1957: Сећања*. Београд-Љубљана: Државна zaloжба Словеније, Радничка штампа, 1980.
- Кулићан, Милица. „Како повратити национализовану имовину“, *Правни живот*, 5-6 (1994): 138-319.
- Лабус, Мирољуб. *Друштвена или групна својина*. Београд: Научна књига, 1986.
- Нинковић, Ђурђе. „Неправедни закони-национализација и реституција“, *Правни живот*, 10 (2014): 415-419.
- Његован, Драго. „Својински односи у социјализму“, *Економски вијесник*, 2 (1989): 185-193.
- Петрановић, Бранко. *Историја Југославије 1918-1988*. Београд: Полит, 1988.
- Петрановић, Бранко. *Политичка и економска основа народне власти*. Београд: Институт за савремену историју, 1969.
- Повлакић, Мелиха. *Трансформација стварног права у Босни и Херцеговини*. Сарајево: Правни факултет Универзитета у Сарајеву, 2009.

- Тодоровић, Владимир. „Приватизација и реприватизација на подручју бивше СФР Југославије“, *Правни живот*, 10 (2001): 174-192.
- Тодоровић, Владимир, Синиша Рајић и Кожул Данијела. „Реституција и експропијација“, *Правни живот*, 10 (2014): 399-413.
- Хибер, Драгор. „Концепт и правни модел денационализације“, *Правни живот*, 9-10 (1994): 819-829.
- Шовљаков, Мара. „Две српске колонизације као мотив миграције Срба из Босне и Херцеговине у Војводину 1918-1950“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, 11, 11 (2019): 209-210.
- Устав Федеративне Народне Републике Југославије, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 10/1946.
- Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени лист СФРЈ*, бр. 9/1974.
- Закон о престанку важења закона донесених прије 6. априла 1941. године и за вријеме непријатељске окупације ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 86/1946.
- Закон о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додјелјивању земље пољопривредним организацијама ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22/1953, 10/1965.
- Закон о удруженом раду СФРЈ, *Службени лист СФРЈ*, бр. 53/1976.
- Закон о основним својинскоправним односима СФРЈ, *Службени лист СФРЈ*, бр. 6/1980, 30/1990.
- Закон о аграрној реформи и колонизацији ДФЈ, *Службени лист ДФЈ*, бр. 64/1945, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 16/1946 – обавезно тумачење, 24/1946, 99/1946 – обавезно тумачење, 101/1947, 105/1948, 4/1951 – др. одлука, 19/1951 – обавезно тумачење, 42 и 43/1951 – исп. обавезног тумачења, 21/1956, 52/1957, 55/1957, *Службени лист СФРЈ*, бр. 10/1965.
- Закон о поступању са имовином коју су сопственици морали напустити у току окупације и имовином која им је одузета од стране окупатора и његових помагача од 24. маја 1945. године ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 64/1946, 105/1947.
- Закон о заштити народних добара и њиховом управљању ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 36/1945.
- Закон о ревизији додјелјивања земље колонистима и аграрним интересентима у Народној Републици Македонији и у Аутономној Косовско-Метохијској области од 5. новембра 1946. године ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 89/1946.
- Одлука АВНОЈ-а о преласку у државну својину непријатељске имовине, државној управи над имовином неприсутних лица и секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилнооуђиле, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 2/1945.
- Закон о потврди и измјенама закона о аграрној реформи и колонизацији, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 24/1946.
- Закон о ликвидацији аграрне реформе вршене до 6. априла 1941. године на великим посједима у Аутономној Покрајини Војводини, *Службени гласник НРС*, бр. 9/1947.

- Фочански прописи, доступни на <https://focanskidani.wordpress.com/>, приступљено 06.12.2023.
- Закон о конфискацији имовине и извршењу конфискације, Службени лист ДФЈ, бр. 40/1945 и *Службени лист ФНРЈ*, бр. 61/1946.
- Закон о кривичним дјелима против државе и народа ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 59/1946, 106/1947, 110/1947.
- Закон о национализацији приватних привредних предузећа ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 98/1946, 35/1948.
- Закон о одређивању грађевинског земљишта у градовима и насељима градског типа СФРЈ, *Службени лист СФРЈ*, бр. 5/1968, 20/1969.
- Закон о денационализацији Словеније, *Урадни лист Републике Словеније*, бр. 21/1991, 56/1992, 13/1993, 31/1993, 24/1995, 23/1997, 65/1998, 76/1998.
- Закон о условима и начину враћања имовине стечене радом и пословањем задруга после 1. јула 1953. године, *Службени гласник РС*, бр. 46/1990.
- Закон о враћању утрина и пашњака селима на коришћење, *Службени гласник РС*, бр. 16/92.
- Закон о претварању друштвене својине на пољопривредном земљишту у друге облике својине Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 49/1992, 54/1996, 62/2006.
- Закон о начину и условима признавања и враћању земљишта које је прешло у друштвену својину по основу пољопривредног земљишног фонда и конфискацијом Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 18/1991, 20/1992, 42/1998.
- Закон о враћању имовине цркавама и вјерским заједницама Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 46/2006.
- Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 108/2013, 142/2014, 88/2015 - одлука УС, 95/2018 и 153/2020.
- Основни закон о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 16/1959.
- Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта ФНРЈ, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 52/1958, 3/1959, 24/1959, 24/1961, 1/1963.
- Закон о привременој забрани располагања бившом друштвеном имовином која је као друштвена постала одузимањем законом, другим прописима и противправним радњама, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 55/2000.
- Закон о праведној реституцији, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 34/2002.
- Закон о повраћају одузетих имовинских права и обештећењу, *Службени лист Републике Црне Горе*, бр. 021/2004, 049/2007, 060/2007, 012/2007, 073/2010, 030/2017, 070/2017.

- Закон о забрани пријеноса права располагања и коришћења одређених некретнина у друштвеном власништву на друге Републике Хрватске, *Народне Новине*, бр. 53/1990, 61/1991, 25/1993, 70/1993.
- Закон о накнади за имовину одузету за вријеме југословенске комунистичке владавине Републике Хрватске, *Народне Новине*, бр. 92/1996, 92/1999, 39/1999, 42/1999, 92/1999, 43/2000, 131/2000, 27/2001, 34/2001, 65/2001, 118/2001, 80/2002, 81/2002, 98/2019.
- Одлука и Рјешење Уставног суда Хрватске, бр. У-І-673/196 и др., *Народне новине*, бр. 39/1999 и 42/1999. (исправак).
- Закон о враћању одузете имовине и обештећењу Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 13/2000.
- Закон о враћању одузетог земљишта Републике Српске, *Службени гласник РС*, бр. 21/1996.
- Закон о грађевинском земљишту Републике Српске, *Службени гласник РС*, број 112/2006, 38/2011, 40/2013.
- Уредба о поступку за спровођење национализације најамних зграда и грађевинског земљишта, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 4/1959.
- Упутство о земљишнокњижним уписима национализованих најамних зграда и грађевинског земљишта, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 49/1959.
- Уредба о начину исплаћивања накнаде за национализоване најамне зграде и грађевинско земљиште, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 10/1961, 42/1962.
- Рјешење Врховног суда Србије, Рев. 454/06 од 28. марта 2007. године, доступно на <https://projuris.org/pravna-edukacija/denacionalizacija-u-sudskoj-praksi/>, приступљено 07.12.2023.
- Европска конвенција о људским правима и основним слободама https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf, пристуљено 07.12.2023.
- Кореску́ v. Slovakia, представка 44912/98 од 7.1.2003. године, доступна на https://www.stradalex.com/nl/sl_src_publ_jur_int/document/echr_44912-98, пристуљено 07.12.2023.

CONFISCATION OF PRIVATE PROPERTY IN YUGOSLAVIA - DENATIONALIZATION IN THE SUCCESSOR STATES

Igor Šukalo⁹²

Assembly of the City of Banja Luka

Abstract: The right to property is absolute and inviolable, and it can be limited or taken away only under conditions prescribed by law. The legal regime of property rights is crucial for every society and country. The confiscation of private property in the former Yugoslavia, in various forms, was unjust and arbitrary. There are many consequences of such actions, which can be tried to be removed by denationalizing confiscated property.

Keywords: property, private property, nationalization, confiscation, agrarian reform, denationalization.

⁹² Master of law, Secretary of the Assembly of the City of Banja Luka, e-mail: igorsukalo82@gmail.com